

Βάιος Λιαπής

«Ο John Gould μεταξύ φιλολογίας και ανθρωπολογίας»

Εισήγηση στην ημερίδα «Αρχαία ελληνική τραγωδία και θρησκεία: η επικαιρότητα του John Gould»

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης / Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος,
Αθήνα 26 Ιανουαρίου 2019

Κυρίες και κύριοι,

Θα ήθελα πριν από καθετί άλλο να ευχαριστήσω το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης και την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας για τη διοργάνωση αυτής της ημερίδας, της αφιερωμένης στο έργο του John Gould, καθώς και για την ευγενική πρόσκλησή τους.

Επιτρέψτε μου να ξεκινήσω με ένα ερώτημα ελαφρώς προκλητικό. Γιατί θα πρέπει να μας ενδιαφέρει η συναγωγή μελετών του John Gould που μόλις εκδόθηκε από το MIET με τίτλο *Αρχαία ελληνική τραγωδία και τελετουργία*; Μέσα στην πληθώρα ακαδημαϊκών μελετών για την αρχαία ελληνική τραγωδία αλλά και για την αρχαία ελληνική τελετουργία, γιατί χρειαζόμαστε ένα ακόμη βιβλίο γι' αυτά τα θέματα; Στα επόμενα 20 λεπτά περίπου, θα προσπαθήσω να απαντήσω, έστω και μερικώς, στο ερώτημα αυτό.

Πρώτα απ' όλα, αρκεί απλώς να φυλλομετρήσει κανείς το βιβλίο του Gould *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία και Τελετουργία*, για να αντιληφθεί ότι πρόκειται για ένα συναρπαστικό σύνθεμα, που κάθε άλλο παρά περιορίζεται στη συνηθισμένη *κειμενοκεντρική* προσέγγιση της τραγωδίας. Αντίθετα, αποτελεί μια *διεπιστημονική* απόπειρα για την ανασύνθεση του διανοητικού και πολιτισμικού υποβάθρου τόσο της τραγωδίας όσο και της τελετουργίας. Αποκαλώ την απόπειρα αυτή *διεπιστημονική*, διότι πράγματι αξιοποιεί με οξυδερκέστατο τρόπο πορίσματα της συγκριτικής ανθρωπολογίας, της εθνολογίας και της ψυχολογίας, τα οποία συνδυάζει με μια εξαιρετικά προσεκτική φιλολογική ανάγνωση των σχετικών μαρτυριών.

Από την άποψη αυτή, ο Gould υπήρξε άξιος συνεχιστής της μεθόδου του δασκάλου του, του μεγάλου E. R. Dodds. Ο Dodds, κυρίως με το έργο του *The Greeks and the Irrational* (που δεν σημαίνει «Οι Έλληνες και το παράλογο»), εισηγήθηκε μια προσέγγιση της ελληνικής αρχαιότητας πρωτοποριακή ή ακόμη και αιρετική για την εποχή εκείνη — μια προσέγγιση που βασιζόταν στην αντίληψη ότι η προσπάθεια για βαθύτερη και ουσιαστικότερη κατανόηση του αρχαίου κόσμου απαιτεί μελέτη και αξιοποίηση των πορισμάτων της συγκριτικής ανθρωπολογίας και της ψυχολογίας. Ασφαλώς, η σημασία της τελετουργίας για την ερμηνεία του αρχαίου κόσμου, και ιδίως του αρχαίου δράματος, είχε ήδη αναγνωριστεί στις αρχές του 20ού αιώνα από τους λεγόμενους Cambridge Ritualists, μια ομάδα που περιλάμβανε την Jane Harrison, τον Francis Macdonald Cornford, τον Albert Cook και τον Gilbert Murray. Η ομάδα αυτή, βαθύτατα επηρεασμένη από τη μνημειώδη μελέτη *Ο Χρυσός Κλώνος* του Τζέιμς Φρέιζερ (δίτομη έκδ. 1890· τρίτομη 1900· δωδεκάτομη 1906-1915), ανασυνέθεσαν, πολύ συχνά με υπερβολές και με υπέρμετρα άκαμπτη μέθοδο, τις υποθετικές τελετουργικές απαρχές του ελληνικού δράματος — της τραγωδίας ο Murray, της κωμωδίας ο Cornford. Τόσο ο Murray όσο και ο Cornford άσκησαν αξιοσημείωτη επίδραση στον Dodds και στον μαθητή του, τον Gould, οι οποίοι όμως εγκατέλειψαν τη στενά τελετουργική προσέγγιση για να αναπτύξουν μια διεπιστημονική προσέγγιση που αξιοποιούσε, με γνώση και ευαισθησία, τις μεθόδους και τα πορίσματα (όπως προανέφερα) της συγκριτικής ανθρωπολογίας, της εθνολογίας και της ψυχολογίας.

Χάρη στην παρέμβαση του Dodds, ο Gould διορίστηκε Λέκτορας στο Κολλέγιο Christ Church της Οξφόρδης το 1953. Αυτή είναι η περίοδος κατά την οποία ο Gould αρχίζει να ενδιαφέρεται για το αρχαίο ελληνικό δράμα ως *παράσταση*. Το ενδιαφέρον του Gould για την παραστασιακή διάσταση του αρχαίου δράματος τον οδήγησε πολύ νωρίς στη συνειδητοποίηση ότι το αρχαίο δράμα έχει πολύ περισσότερες διαφορές παρά ομοιότητες με το νεότερο δράμα και τη σκηνική του πραγμάτωση. Οι σύγχρονες σκηνικές αναβιώσεις του αρχαίου δράματος, οι οποίες ακόμη και σήμερα αντανakλούν ή και αναπαράγουν τις παγιωμένες συμβάσεις του νεότερου και σύγχρονου δυτικού θεάτρου, πολύ συχνά συσκοτίζουν ή και αποκρύπτουν εντελώς μια πολύ σημαντική πλευρά του αρχαίου δράματος: εννοώ τη φορμαλιστική, αυστηρά δομημένη, σχεδόν τελετουργική διάρθρωσή του. Δεν είναι δύσκολο να σκεφτεί κανείς πόσες και πόσο ουσιώδεις είναι οι όψεις εκείνες του αρχαίου δράματος που τις διαφοροποιούν ριζικά από το νεότερο: τα χορικά άσματα, οι μονωδίες ή διωδίες των υποκριτών, η έμμετρη μορφή των διαλογικών μερών, τα προσωπεία και το συνακόλουθο στιλιζάρισμα της *όψεως* του δράματος, οι εκτενείς ρήσεις (κάποτε

μονολογικές) των υποκριτών, οι στιχομυθίες, που προσδίδουν ένταση στον διάλογο αλλά και προξενούν έντονα αντιρεαλιστική εντύπωση κτλ.

Ίσως το μελέτημα του Gouldπου περισσότερο από όλα αναδεικνύει τον αλλότριο, ανοίκειο χαρακτήρα του αρχαίου δράματος είναι το άρθρο του για τη διαγραφή των δραματικών προσώπων και την «ανθρώπινη αναγνωρισιμότητα» στην αρχαία ελληνική τραγωδία — ένα άρθρο που φυσικά περιλαμβάνεται στον τόμο *Αρχαία ελληνική τραγωδία και τελετουργία*. Το άρθρο αυτό είναι πραγματικά ένας θρίαμβος της συγκριτικής μεθόδου αλλά και της εκπληκτικής πολυμάθειας του Gould. Η διαγραφή των δραματικών προσώπων, υποστηρίζει ο μελετητής, κινείται κατά μήκος ενός φάσματος, το ένα άκρο του οποίου ορίζεται από τον απόλυτο ρεαλισμό και την εξονυχιστικά λεπτομερή παρουσίαση των χαρακτήρων που συναντούμε λ.χ. στον Ευγένιο Ο' Νηλ, ενώ το άλλο διακρίνεται από τον έντονο φορμαλισμό και το μορφολογικό στιλιζάρισμα που συναντούμε στο ιαπωνικό θέατρο Νο. Ο Gould υποστηρίζει ότι το αρχαίο ελληνικό δράμα είναι από την άποψη αυτή πιο κοντά στο θέατρο Νο παρά στον Ο' Νηλ. Εξαιτίας ακριβώς των πολλαπλών και ποικίλων φορμαλιστικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν, όπως προανέφερα, το αρχαίο ελληνικό θέατρο (προσωπεία, έμμετρος λόγος, αδόμενα μέρη, έντονη ρητορικότητα κτλ.), δεν είναι δυνατόν να κάνουμε λόγο για σκηνικό ρεαλισμό ή, πολύ λιγότερο, για τη δημιουργία θεατρικής ψευδαίσθησης, ούτε βεβαίως και για ρεαλιστική ψυχογράφιση των δραματικών προσώπων.

Ασφαλώς, η διέγερση του οίκτου και του τρόμου είναι ουσιώδες μέρος του συγκινησιακού αντίκτυπου της τραγωδίας. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το συγκινησιακό αποτέλεσμα μπορεί να δημιουργηθεί μόνο μέσω της ρεαλιστικής αναπαράστασης. Όπως δείχνει ο Gould, το ζητούμενο στην αρχαία τραγωδία δεν είναι η «ανθρώπινη αναγνωρισιμότητα» των προσώπων: με άλλα λόγια, αυτό που μας ενδιαφέρει δεν είναι κατά πόσον τα κίνητρα, τα συναισθήματα και οι αντιδράσεις των προσώπων της τραγωδίας είναι αναγνωρίσιμα ή κατανοητά ως «ανθρώπινα», δηλαδή ως ψυχολογικώς εύλογα, από οποιονδήποτε άνθρωπο, οποιασδήποτε εποχής, με βάση τις κοινές πανανθρώπινες εμπειρίες. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι κάτι διαφορετικό: να συνειδητοποιήσουμε ότι ένα αρχαίο δράμα, ως συνολικό έργο, συγκροτεί ένα σύμπαν που μπορεί να γίνει κατανοητό ως *ηθικώς σημαίνουσα* μεταφορά της ανθρώπινης κατάστασης. Τα πρόσωπα ενός δραματικού έργου έχουν υπόσταση μόνο στον βαθμό που αυτή οριοθετείται από το *κείμενο* του δράματος: είναι κειμενικές κατασκευές, όχι φυσικά πρόσωπα με τα οποία μπορούμε να ταυτιστούμε ή να μην ταυτιστούμε, ή στα οποία μπορούμε να αποδώσουμε κίνητρα και σκέψεις και σκοπιμότητες. Ο Gould τονίζει επανειλημμένα, και σωστά, ότι στο αρχαίο δράματα βιώματα των

δραματικών προσώπων παρουσιάζονται στυλιζαρισμένα, με τρόπο που δεν ευνοεί την ανάπτυξη οποιουδήποτε αισθήματος συνέχειας ή επικάλυψης ανάμεσα στα δικά τους και στα δικά μας βιώματα — ενός αισθήματος που, όπως προαναφέραμε, αποτέλεσε σε πολλές περιπτώσεις κεντρικό μέλημα της θεατρικής πράξης του εικοστού αιώνα. Στο στυλιζάρισμα αυτό ασφαλώς διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο η χρήση του θεατρικού *προσωπείου*. Χάρη στο προσωπίο, η προσωπικότητα παρουσιάζεται μέσα από ένα αμετάβλητο, δημόσιο, διαρκώς παρόν γεγονός: το γεγονός του προσωπείου. Με τον τρόπο αυτό, η κειμενική οριοθέτηση του δραματικού προσώπου ενισχύεται και περιχαρακώνεται ακόμη περισσότερο χάρη στην οπτική οριοθέτησή του μέσω του προσωπείου.

Εν κατακλείδι, ο Gould μάς καλεί να επιστρέψουμε, από διαφορετικό μονοπάτι, στην περίφημη ρήση του Αριστοτέλη ότι οι δραματοουργοί δεν κατασκευάζουν την πλοκή για χάρη των χαρακτήρων, αλλά τους χαρακτήρες για χάρη της πλοκής. Ο χαρακτήρας είναι κειμενική και ρητορική κατασκευή που λειτουργεί ως όχημα για την εξέλιξη της δράσης, την ανάπτυξη των κεντρικών θεμάτων και εικόνων και την εξυπηρέτηση της δραματικής στρατηγικής — όχι το αντίστροφο. Επιπρόσθετα, όταν αντιμετωπίζουμε τα πρόσωπα του αρχαίου ελληνικού δράματος σαν χαρακτήρες εξίσου προσβάσιμους και «αναγνωρίσιμους» με τα πρόσωπα του σύγχρονου δράματος, τότε συνειδητά ή ασύνειδα γινόμαστε δράστες μιας πράξης *πολιτισμικού ιμπεριαλισμού*. Προβάλλουμε στην κουλτούρα των αρχαίων Ελλήνων, μια κουλτούρα πολύ διαφορετική από τη δική μας, τις δικές μας πολιτισμικές συνθήκες, τον δικό μας τρόπο συγκρότησης και ερμηνείας της πραγματικότητας. Αυτή είναι μια ερμηνευτική παγίδα την οποία ο Gould ήξερε πολύ καλά πώς να αποφύγει. Και την απέφυγε, με απόλυτη συνέπεια, αξιοποιώντας στο έπακρο τα πορίσματα και τις μεθόδους της ανθρωπολογικής ανάλυσης. Από την άποψη αυτή, το κορυφαίο ίσως επίτευγμά του είναι το κλασικό άρθρο του για την αρχαιοελληνική τελετουργία της *ικεσίας*, της τελετουργικής καθιέτευσης. Με την προσεκτική και απροκατάληπτη ανάγνωση των κλασικών κειμένων που τον χαρακτήριζε, αλλά και με την ευφύεστατη χρήση συγκριτικών δεδομένων από άλλους πολιτισμούς, ο Gould περιέγραψε με ακρίβεια και ερμηνευτική διεισδυτικότητα όχι μόνο τις διαδικαστικές πλευρές της ικεσίας, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτές συναπεργάζονται την κοινωνική και ηθική δραστηριότητα αυτής της τελετουργίας. Το άρθρο του Gould προλείανε το έδαφος για μια πληθώρα μεταγενέστερων μελετών για το θέμα. Η πιο πρόσφατη από αυτές, η μονογραφία του F. S. Naiden, *Ancient Supplication* (Οξφόρδη και Νέα Υόρκη, 2006), καλύπτει πολύ μεγαλύτερο εύρος αρχαίων πηγών, ελληνικών και

ρωμαϊκών, από ό,τι το άρθρο του Gould, αλλά κατά τη γνώμη μου υπολείπεται κατά πολύ σε κριτική οξύδερκεια και ερμηνευτική επάρκεια.

Αν λοιπόν μου ζητούσατε να συνοψίσω τους λόγους για τους οποίους πρέπει κανείς να διαβάσει ή να ξαναδιαβάσει τον Gould, θα έλεγα ότι η ανάγνωση των δέκα μελετημάτων που περιλαμβάνονται στον τόμο είναι πρωτίστως άσκηση ακριβείας. Ο Gould μάς αναγκάζει να δούμε το αρχαιοελληνικό παρελθόν, το οποίο τόσο αβασάνιστα οικειοποιούμαστε, ως φαινόμενο κατά βάση αλλότριο — ως ένα σύμπαν που πρέπει να το ανακαλύψουμε από την αρχή, αφήνοντας κατά μέρος τυποποιημένα ιδεολογήματα και αδρανείς παραδοχές, και εξερευνώντας το σαν να ήταν (για να θυμηθούμε τον L. P. Hartley) μια άγνωστη, ξένη χώρα. Το βιβλίο του Gould μάς προσφέρει την ευκαιρία για πολλαπλά γυμνάσματα πολιτισμικής αυτογνωσίας.

Σας ευχαριστώ.